

Johan de Witt en Frankrijk

*Portret van Johan de Witt
door Adriaen Hanneman, 1652, Museum Boijmans Van Beuningen.*

Samengesteld door
Ineke Huysman en Roosje Peeters

Johan de Witt en Frankrijk

Een bloemlezing uit zijn correspondentie

Met tekeningen van Jean-Marc van Tol

CATULLUS

© 2020 Ineke Huysman en Roosje Peeters; Uitgeverij Catullus, Soest.
www.johandewitt.nl

Omslagillustratie: Jean-Marc van Tol, naar Adam Frans van der Meulen,
Lodewijk xiv steekt bij Lobith de Rijn over, 12 juni 1672, Rijksmuseum Amsterdam.
Druk en afwerking: Wilco, Amersfoort.

Alle brieven zijn online raadpleegbaar via:
<http://resources.huygens.knaw.nl/BriefwisselingJohandeWitt>

ISBN 9789492409539
NUR 685

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.catullus.nl

Inhoud

- 7 Voorwoord
- 9 Inleiding
- 19 Johan de Witt
- 27 Briefvrouwen
- 43 *De grand tour*
Johan en Cornelis de Witt in Frankrijk: 1645-1647
- 59 *Mijn groote swackheyd*
Willem Boreel aan Johan de Witt: 10 september 1653
- 65 *Purperen regen*
Johan de Witt aan Andreas Colvius: 16 januari 1654
- 73 *'Tsa, tsa, déloge, déloge!'*
Hendrik van Deutecom aan Johan de Witt: 6 augustus 1654
- 81 *Een buitengewone meteor*
Louis le Blanc aan Johan de Witt: 3 september 1654
- 87 *Escapades aan het hof*
Abraham de Wicquefort aan Johan de Witt: 25 januari 1658
- 95 *Een list van De Witt*
Johan de Witt aan Cornelis de Graeff: 14 augustus 1658
- 107 *Een brief van de koning*
Lodewijk XIV aan de Staten van Holland: 12 november 1660
- 117 *Een onverwacht nieuw debat*
Coenraad van Beuningen aan Johan de Witt: 6 april 1662
- 127 *Kwadratuur van de cirkel*
Bertrand de la Coste aan de Staten van Holland: 11 mei 1663

- 135 *Mompeljan*
Henri de la Tour d’Auvergne aan Johan de Witt: 3 augustus 1663
- 141 *Een gestolen idee*
Christiaan Huygens aan Johan de Witt: 1 februari 1664
- 151 *Koetsincident*
Godefroi d’Estrades aan Lodewijk XIV: 8 mei 1664
- 159 *Très honoré papa*
Anna de Witt aan Johan de Witt: 5 juli 1666
- 165 *Pour vous même*
Gabriël de Sylvius aan Buat: 19 augustus 1666
- 173 *De Spaensche Nederlanden*
Thomas Sasburg aan Johan de Witt: 1 mei 1667
- 181 *Een oudgediende wil naar huis*
François de l’Aubespine aan Johan de Witt: 22 augustus 1667
- 189 *Voor het te laat is*
Erckenraet Berck aan Johan de Witt: 15 juli 1668
- 195 *Heete ingewanden*
Christiaan Constantijn Rumpf aan Johan de Witt: 18 juli 1670
- 205 *De Franse dreiging*
François Paul de Lisola aan Johan de Witt: 27 oktober 1670
- 213 *Een goedgevolig man*
Pieter de Groot aan Johan de Witt: 21 mei 1671
- 223 *Hulptroepen*
Cornelis de Witt aan Johan de Witt: 7 februari 1672
- 235 *Boeren in wapenen*
Willem III aan Johan de Witt: 16 mei 1672
- 243 *Brandbrief uit Schoonhoven*
Jean-Charles-Chrétien de Landas aan Johan de Witt: 18 juni 1672
- 255 Literatuurlijst
- 263 Register

Voorwoord

De tijd dat kinderen in het klaslokaal jaartallen opdreunden en het vak geschiedenis niet verder reikte dan veldslagen en heersers behoort definitief tot het verleden. Geschiedenis gaat nu vaker over ideeën en hoe mensen leefden. En toch, prominente figuren uit de geschiedenis blijven ons fascineren. Johan de Witt is zo iemand, een regent die sterk geloofde in een gezamenlijk bestuur van de zeven provincies onder de vastberaden leiding van Holland.

Johan de Witt staat bekend als een buitengewoon intelligent en ijverig staatsman. In zijn boek *De ware vrijheid* over de levens van Johan en Cornelis de Witt, tekent historicus Luc Panhuysen op dat Johan de Witt bijna acht strekkende meter aan ambtelijke brieven schreef. Daarbij constateert Panhuysen fijntjes dat het ambtelijk jargon van die tijd vaak slaapverwekkend was.

Dat laatste geldt zeker niet voor het boek dat u in handen heeft. De correspondentie in deze bundel met brieven aan Johan de Witt kent Frankrijk als rode draad en laat zich lezen als een spannend relaas van twee grootmachten die elkaar respecteerden en zorgvuldig in de gaten hielden. En de vele anekdotes in dit boek geven extra kleur aan de persoon van Johan de Witt en aan het Frankrijk van zonnekoning Lodewijk xiv.

Johan de Witt kende een speciale interesse voor Frankrijk. Op 15 augustus 1653, Johan de Witt was nog geen maand raadpensionaris van Holland, vroeg hij ambassadeur Willem Boreel in Parijs om een gedetailleerd verslag over de situatie ter plaatse. De raadpensionaris van Holland wilde precies weten wat er in Frankrijk speelde. Ook in de jaren daarna liet Johan de Witt zich graag over de actualiteit en het 'Franse humeur' informeren.

Meer dan drieënhalve eeuw later zoeken Nederland en Frankrijk elkaar nog altijd actief op. En net als in het Eerste Stadhouderloze Tijdperk is het ook nu van belang oog te tonen voor de leefwereld, achtergrond en de ideeën van de ander. Luisteren, zoeken naar gemeenschappelijke verhalen en raakvlakken: Johan de Witt was vertrouwd met de kernwaarden van de diplomatie.

Deze bundel met brieven aan en van Johan de Witt verschijnt in het jaar dat de Nederlandse residentie in Parijs, Hôtel d'Avaray, honderd jaar eigendom van de Nederlandse staat is en driehonderd jaar geleden werd gebouwd. Een prachtig moment om stil te staan bij de historische betrekkingen tussen Nederland en Frankrijk aan de hand van de illustere staatsman Johan de Witt.

Pieter de Gooijer
Ambassadeur van Nederland in Parijs

*Pieter de Gooijer,
naar Michiel van Mierevelt.*

Inleiding

*De tijdingen uut Vranckrijk overgeschreven nopende een ligue offensive ende defensive die gesloten souden wesen tusschen Vranckrijck ende Engelandt is in mijn oordeel sooverre buyten de waerheydt als het Oosten is van het Westen.*¹

Dat schreef een nietsvermoedende Johan de Witt op 31 augustus 1670 aan zijn zwager Jean Deutz, anderhalf jaar voordat de Fransen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zouden binnenvallen. Twee jaar later zou hij, mede door deze onderschatting, niet meer in leven zijn. De Witts eerste kennismaking met Frankrijk was positiever. De grand tour die hij als jongeling met zijn broer Cornelis maakte, begon in Frankrijk, waar zij anderhalf jaar doorbrachten. Hun vader Jacob was hun voorgedaan en had in zijn jeugd ook zo'n rondreis gemaakt. Ze vergaapten zich er aan de kastelen en paleizen, ze zagen de jonge Lodewijk xiv eten, en ook stonden zij in het Louvre oog in oog met zijn moeder, Anna van Oostenrijk, zijn broer Filips, kardinaal Mazarin en andere 'grooten personen'. In Angers studeerden beiden af in de rechten. Daarna bezochten de broers onder andere Bordeaux, Montpellier, Marseille, Orange, Lyon en Genève. Begin juni 1647 staken zij het Kanaal over naar Engeland, waarvandaan zij eind juli 1647 weer vertrokken. In totaal gaven zij tijdens hun reis ongeveer 9.000 gulden uit, vergelijkbaar met 106.000 euro nu.² Met dit in gedachten moeten we beseffen dat Johan de Witt zich tijdens zijn raadpensio-narisschap dus heel goed een voorstelling kon maken van Frankrijk en Engeland, de inwoners en hun gebruiken, omdat hij er zelf was geweest.

Deze bundel verschijnt mede ter ere van het honderdjarig jubileum van het verblijf van de Nederlandse ambassadeur in Hôtel d'Avaray aan de rue de Grenelle 85 in Parijs. Om te onderstrepen hoe belangrijk de Frans-Nederlandse diplomatieke betrekkingen altijd al zijn geweest, hebben we een bloemlezing gemaakt van vijftientig brieven uit de correspondentie

van De Witt die met Frankrijk te maken hebben. De brieven handelen over zaken die betrekking hebben op De Witts buitenlandse politiek ten aanzien van Frankrijk, zoals de Devolutieoorlog, de Triple Alliantie, de Vrede van Aken en de Franse inval in 1672. Thema's als het liefdesleven

Twee gezanten bezoeken Hôtel d'Avaray, Parijs.

van Lodewijk XIV, hulpbehoevende militairen, persoonlijk leed, en zelfs een koetsincident op het Haagse Lange Voorhout komen ook aan de orde. Daarnaast passeren meer wetenschappelijke onderwerpen de revue: het patent op het slingeruurwerk van Christiaan Huygens, de nalatenschap van René Descartes en een opmerkelijk hemelverschijnsel. Speciale aandacht besteden we aan de materiële aspecten van de brieven, waarbij we onderzoek hebben gedaan naar de manier waarop ze werden gevouwen en verzegeld. Met deze bloemlezing pretenderen we niet de geschiedenis van De Witt in relatie tot Frankrijk volledig te behandelen. Daarvoor verwijzen we graag naar de vele boeken en artikelen die daarover geschreven zijn, waarvan er een aantal zijn opgenomen in de annotatie bij de brieven en de literatuurlijst achter in deze bundel.³

Met deze publicatie willen we ook wijzen op het belang van de correspondentie van Johan de Witt, die de afgelopen decennia beslist te weinig aandacht heeft gekregen. Slechts vijftien procent van De Witts totale correspondentie is eerder uitgegeven. Met de online publicatie van zijn volledige briefwisseling hopen we een hernieuwde interesse en onderzoek te stimuleren. In maart 2019 publiceerden we al de bundel *Johan de Witt en Engeland*. Met deze bloemlezingen willen we zowel de academische

wereld als een breder publiek laten zien hoe boeiend en gevarieerd De Witts correspondentie is. De leden van het Johan de Witt-team en enkele andere deskundigen op het gebied van Johan de Witt hebben ieder een tot de verbeelding sprekende brief uit de collectie geselecteerd en bewerkt. De brieven zijn voorzien van een afbeelding van het origineel,⁴ een toelichting, alsmede een transcriptie, en een hertaling. Jean-Marc van Tol maakte bij de brieven tekeningen geïnspireerd op zeventiende-eeuwse voorstellingen. We willen benadrukken dat deze bloemlezing slechts een fractie bevat van wat zich in de totale collectie bevindt. We kozen enkele markante krenten uit de pap, waarvan een aantal nog nooit eerder is bestudeerd of uitgegeven. Laat het voor iedereen een stimulans zijn om via de online catalogus ook de andere brieven aan De Witt te raadplegen.⁵

Online editie

Bij de ontsluiting van de brieven van De Witt wordt samengewerkt met Early Modern Letters Online of EMLO (een project van Cultures of Knowledge, dat deel uitmaakt van Oxford University en de Bodleian Library). Het portaal van EMLO heeft als doel alle nog bestaande vroegmoderne correspondenties virtueel weer bij elkaar te brengen. Inmiddels staan bijna 155.000 brieven uit 477 verschillende *repositories* online.⁶

Vanwege het internationale karakter van De Witts correspondentienetwerk zijn diens brieven bij uitstek geschikt voor een plaats tussen de andere catalogi in EMLO. Op die manier kunnen de brieven, die in de loop der eeuwen verspreid zijn geraakt en worden bewaard in diverse archieven of zijn gepubliceerd in edities, weer aan elkaar worden gekoppeld. Om die interconnectiviteit te bereiken, wordt de digitale collectie van de correspondentie van Johan de Witt aan EMLO gaandeweg toegevoegd en daarvan staan sinds het najaar van 2020 de eerste 8.200 brieven online.⁷

Criterium voor opname is dat de brief verstuurd of ontvangen moet zijn door Johan de Witt. Brieven gericht aan de Staten van Holland, waarvan er zich tienduizenden in De Witts archief bevinden, worden – vooralsnog – niet opgenomen. Dat zou veel tijd vergen en de brieven die aan De Witt zijn gericht bevatten doorgaans meer informatie dan de gelijktijdig verstuurd brieven aan de Staten van Holland. Iedere brief wordt in EMLO ontsloten op metadata zoals verzender, ontvanger, datum, plaats van verzending en ontvangst, taal en archiefgegevens. Ook zijn er links aangebracht naar gedigitaliseerde edities, zoals die van Hendrik Scheurleer, en Japikse en Fruin.⁸ Van De Witts gedigitaliseerde brieven is vanwege de omvang van de collectie (nog) geen transcriptie gemaakt. We hebben

The screenshot shows the EMLO (Europeana Metadata for Letters and Other Manuscripts) interface. At the top, there is a search bar and navigation tabs: Home, Search, Browse, Collections, Contributors, Home. Below this, a search result is displayed for a letter from 10 Sep 1633, written by Willem, 1591-1668 (Paris, Ile-de-France, France) to Witt, Johan de, 1625-1672. The interface is organized into several sections:

- Letter:** Includes a thumbnail of the original letter and options to view the full text or download the image.
- Dates:** Shows the date 10 September 1633 and the location Dordrecht.
- People:** Lists the author(s) as Willem, 1591-1668 (Dutch diplomat, brother of Adam-Baer) and the recipient(s) as Witt, Johan de, 1625-1672 (Dutch mathematician and astronomer, Grand Pensionary).
- Places:** Shows the origin as Paris, Ile-de-France, France.
- Content:** Shows the language as Latin.
- Repositories and Versions:** Lists the version (original, copies, digital, etc.) and the repository (EMLO). It also provides a link to the original document in the Universiteitsbibliotheek Utrecht (Utrecht University Library) collection, specifically in the 'Handwritten Manuscripts' section.
- Related Resources:** Provides links to related resources, including the original document in the Universiteitsbibliotheek Utrecht collection.
- Comments:** Shows a general comment from 1633-09-20.

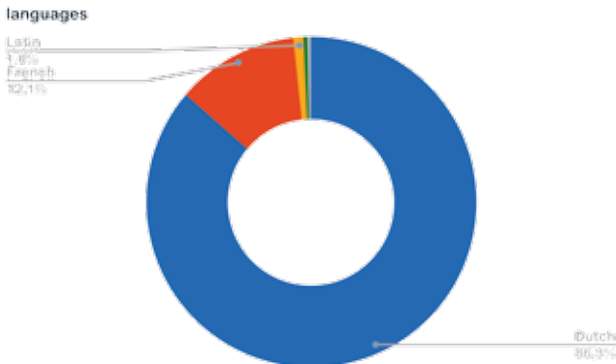
Details (metadata) van een ingevoerde brief in EMLO.

doelbewust besloten voorrang te geven aan het zo snel mogelijk beschikbaar stellen van het materiaal. We willen de gebruiker evenwel tegemoetkomen door van iedere brief voorlopige door ons gemaakte digitale afbeeldingen (pdf-bestanden) beschikbaar te stellen, die geraadpleegd en gedownload kunnen worden. Te zijner tijd zullen de bestanden worden vervangen door professioneel gemaakte foto's.

Intussen experimenteren we met het programma Transkribus dat automatische handschriftherkenning mogelijk maakt.⁹ Met de handschriften van Johan en Cornelis de Witt bereiken we daarmee al goede resultaten. De handschriften van de correspondenten zijn een volgende stap. Juist met grote collecties als die van De Witt, waarbij het haast onhaalbaar is om van iedere brief een transcriptie te vervaardigen, kan een dergelijke tool zeer waardevol zijn. De brieven van Johan de Witt worden in een volgende ronde toegevoegd.¹⁰

Vanuit de catalogus van De Witt in EMLO is het mogelijk op briefniveau door te klikken naar de digitale catalogus van het Nationaal Archief, en andersom. Op die manier is de correspondentie van De Witt vanuit de EMLO-catalogus ook toegankelijk per individuele brief, en niet alleen gegroepeerd op onderwerp of op correspondent. In het Nationaal Archief wordt De Witts correspondentie namelijk op die manier bewaard. Dankzij de database is de oorspronkelijke chronologische volgorde van de brieven nu weer te reconstrueren en zijn brieven die over een bepaalde gebeurtenis handelen makkelijker te vinden. Op de Nederlandse website zijn de brieven eveneens te raadplegen, maar dan los van de correspondenties tussen andere personen die in EMLO staan.¹¹

Bij het verschijnen van de bloemlezing *Johan de Witt en Engeland* zijn in 2019 al 7.475 brieven online gepubliceerd,¹² waaronder ook de 1.650 brieven van diplomaten in Frankrijk, zoals Coenraad van Beuningen, Willem Boreel, David Centsen, Hendrick van Deutecom, Pieter de Groot, Cornelis de Montigny de Glarges, François Paul de Lisola, Christiaan Constantijn Rumph en Abraham de Wicquefort. Daaraan zijn nu bijna 900 brieven toegevoegd uit de zogenaamde particuliere missiven aan De Witt die iets met Frankrijk te maken hebben of in het Frans zijn geschreven. Van vrijwel alle hierboven genoemde personen komen er daardoor extra brieven bij. Ook zijn de brieven van de Franse diplomaten in de Republiek zoals Godefroi d'Estrades en Jacques Auguste de Thou toegevoegd, alsmede brieven van Franse kopstukken als Lodewijk XIV, Karel IV hertog van Lotharingen en 'le Grand' Turenne. Brieven in het Frans zijn er vooral van militairen, wetenschappers en adellijke personen, maar bijvoorbeeld ook van De Witts dochter Anna, die haar vader wilde tonen hoe goed zij het Frans al beheerste.

Gebruikte talen in de correspondentie van De Witt.

De meeste correspondentie van en aan De Witt is geschreven in het Nederlands, de taal van de regentenklasse. Een kleinere hoeveelheid is in het Frans gesteld, een taal die vooral door de adellijke stand werd gebezigd. Ook was het doorgaans de voertaal voor de correspondentie met buitenlanders. De Witt beheerste het Frans goed, maar vanaf 1660 had hij daarvoor Abraham de Wicquefort als speciale secretaris in dienst. Al sinds 1657 voorzag deze hem vanuit Frankrijk van geheim nieuws en roddels,¹³ en na De Wicqueforts verbanning uit Frankrijk zorgde hij in Den Haag voor vertalingen en het opstellen van conceptbrieven, waarvoor hij een toelage kreeg. Met die positie kon De Wicquefort flink zijn voordeel doen, want hij was ook geheim agent voor diverse andere mogendheden, waaronder Frankrijk, waarvoor hij eveneens betaald kreeg. Zo voerde hij een geheime correspondentie met de Franse minister van Buitenlandse Zaken De Lionne en was hij ‘huisvriend’ van de Franse ambassadeur D’Estrades.¹⁴

Het projectteam

Het project ‘Briefwisseling van Johan de Witt’ startte in de zomer van 2016 bij het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.¹⁵ Op moment van schrijven bestaat het team uit vijftien actieve vrijwilligers en gastonderzoekers.¹⁶ Sinds januari 2020 worden zij (met uitzondering van de projectleider) door de Johan de Witt Stichting gefinancierd.¹⁷

Het Johan de Witt-team voor Oxford's Faculty of History, 9 januari 2020.

Het meeste werk voor deze bundel hebben we zelf gedaan, maar toch konden we bij de aanlevering van stukken en de interpretatie, transcriptie en vertaling niet zonder de hulp van deskundigen. Onze speciale dank gaat daarom uit naar de medewerkers van Nationaal Archief en Erik-Jan Bos, Alisa van de Haar, Alan Moss, Sjoerd Opschoor, Ronald Sluijter, Kees Stal en Nico Vriend. De bundel is samengesteld en geredigeerd door Ineke Huysman en Roosje Peeters. Bert Natter en Jean-Marc van Tol verzorgden de eindredactie. Bert Natter schreef het volgende hoofdstuk, waarbij aan de hand van een korte geschiedenis van het leven van Johan de Witt de brieven in hun context worden geplaatst. Delen van de historische inleiding op *Johan de Witt en Engeland* komen hierbij onvermijdelijk opnieuw aan de orde. Dio Möllers assisteerde onder andere bij de voorbereiding van de invoer van de Franse brieven in EMLO. Jean-Marc van Tol was behalve auteur, illustrator en vormgever ook de uitgever van deze bundel. Zonder hem was deze uitgave niet mogelijk geweest en daarvoor willen we hem ontzettend bedanken.

Namens het Johan de Witt-team,
Ineke Huysman, projectleider
Juli 2020

Noten

- 1 NA, 3.01.17, 22, f. 272.
- 2 Voor de grand tour van de gebroeders De Witt, zie pagina 43.
- 3 Een beknopte literatuurlijst kan gevonden worden op pagina 255. Zie ook het literatuuroverzicht op de projectwebsite: <http://resources.huylgens.knaw.nl/BriefwisselingJohandeWitt/literatuur>.
- 4 De overige pagina's zijn in de online editie te raadplegen via <http://emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=johan-de-witt>.
- 5 Voor de voorgeschiedenis van het project en de gang van zaken rond de diplomatieke correspondentie van Johan de Witt verwijzen we naar de inleiding van I. Huysman en R. Peeters (eds.), *Johan de Witt en Engeland. Een bloemlezing uit zijn correspondentie* (Soest 2019) 9-21.
- 6 Website *Early Modern Letters Online* (EMLO): <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/home>.
- 7 De eerste set brieven is te vinden via 'The correspondence of Johan de Witt': <http://emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?catalogue=johan-de-witt>. In de toekomst wordt dit aantal nog uitgebreid.
- 8 Zie voor de volledige titels van deze edities de literatuurlijst, pagina 255.
- 9 Voor meer informatie over Transkribus, zie: <https://readcoop.eu/transkribus>.
- 10 Voor alle brieven van Cornelis de Witt in EMLO, zie: emlo.bodleian.ox.ac.uk/p/915601.
- 11 Via de Nederlandse site van het project staat een vereenvoudigde versie van de database online: https://www.johandewitt.nl/?page_id=111.
- 12 Het totaal te publiceren brieven zal ongeveer 35.000 bedragen.
- 13 Voor een brief van De Wicquefort aan De Witt, zie pagina 87.
- 14 Zie ook: Ch.F. Haje, 'Abraham de Wicquefort in zijn betrekking tot de regeering van Lodewijk XIV en tot den raadpensionaris De Witt', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 40 (1925) 40-57 en 225-251.
- 15 Voor de projectwebsite 'Briefwisseling van Johan de Witt (1625-1672)' van het Huygens ING, zie: <http://resources.huylgens.knaw.nl/BriefwisselingJohandeWitt>.
- 16 Voor de teamleden van het Johan de Witt-team, zie: <http://resources.huylgens.knaw.nl/BriefwisselingJohandeWitt/team>.
- 17 Voor de website van de Johan de Witt Stichting, zie: www.johandewitt.nl.

Johan de Witt, naar Artus Quellinus.

Johan de Witt

Johan de Witt werd op 25 september 1625 geboren in Dordrecht. Hij was het vierde kind van Anna van den Corput en Jacob de Witt dat de prille kindertijd overleefde. Zijn oudere zusters Johanna en Maria waren in 1617 en 1620 geboren, zijn oudere broer Cornelis in 1623. Moeder Anna kwam uit een aanzienlijk Bredaas geslacht. Vader Jacob was houthandelaar tot 1633, het jaar waarin hij besloot zich alleen nog aan bestuurlijke functies te wijden. Verschillende keren was hij burgemeester van Dordrecht en als aanzienlijke regent bekleedde hij talloze functies in het openbare leven van die stad.

Cornelis en Johan groeiden zodoende op in een bevoorrecht gezin, in een van de belangrijkste steden van Holland. Dordrecht was ideaal gesitueerd bij een knooppunt van waterwegen dat de verbinding vormde tussen het Duitse achterland en de Noordzee. De stad was bovendien belangrijk geweest in de Tachtigjarige Oorlog. Zo werd in 1572 de eerste Statenvergadering van Holland belegd in Dordrecht, waarbij de Hollandse steden Willem van Oranje erkenden als Stadhouder. In 1618 vond de Dordtse Synode plaats, een gereformeerd congres met honderden deelnemers uit vele landen dat ongeveer een halfjaar duurde, en waarbij Jacob de Witt was betrokken als penningmeester. De Synode gaf de aanzet tot de eerste officiële vertaling van de Bijbel in het Nederlands, de zogenaamde Statenvertaling, die in 1637 verscheen.

Dankzij hun vader raakten de jongens De Witt doordeesemd van plichtsbefes en vroomheid, en kregen ze de manieren bijgebracht die passend waren voor jongelieden van hun stand. Maar er was ook ruimte voor andere, meer wereldse zaken. Allerlei beroemdheden uit de Dordtse en Hollandse cultuur, politiek en wetenschap maakten hun opwachting in het ouderlijk huis van de De Witten: de dichter en politicus Jacob Cats, de arts Johan van Beverwijk, de wetenschapper Isaak Beeckman. Nadat ze samen met hun oudere zusters hun eerste onderwijs hadden gekregen van

een uitstekende huisleraar, gingen Johan en Cornelis in hun vroege tienerjaren naar de nog betere docenten die lesgaven aan de Latijnse school. In 1641 schreven de zestienjarige Johan en de achttienjarige Cornelis zich in aan de Leidse universiteit, waar ze rechten gingen studeren. Hun vader had ervoor gezorgd dat ze in de kost konden gaan bij een van de hoogleraren van de universiteit. Naast hun studie en het bezoeken van taveernes hielden de gebroeders zich bezig met het kaatsspel, schermen en kregen ze dansles. Johan leerde bovendien viool spelen. Meer dan in de rechten was hij geïnteresseerd in wiskunde. Net als de later befaamde wetenschapper Christiaan Huygens was hij een leerling van de Leidse wiskundige Frans van Schooten. Johan de Witt en Huygens bleven later corresponderen over wetenschappelijke onderwerpen en de laatste zou de eerste in 1664 om raad vragen toen hij vermoedde dat de graaf van Kincardine aan de haal wilde gaan met een van zijn uitvindingen (zie pagina 141 voor een brief hierover).

Aan het eind van hun studietijd begonnen Johan en Cornelis de Witt aan hun grand tour, het sluitstuk van de opvoeding van jongemannen uit de hogere klasse, die hen in onder meer Engeland en Frankrijk bracht (zie hiervoor het verslag vanaf pagina 43).

In 1647 keerden Johan en Cornelis terug in Dordrecht, beiden aan de universiteit van Angers afgestudeerd in de rechten. Terwijl Cornelis tijdelijk weer 'thuis' ging wonen, in het ouderlijk huis, betrok Johan een kamer in Den Haag, waar hij zich had ingeschreven als advocaat aan het Hof van Holland. Daar leerde hij niet alleen de advocatuur kennen, maar ook het politieke bedrijf aan het Binnenhof.

In 1648 kwam met de Vrede van Munster een einde aan de Tachtigjarige Oorlog. Jacob de Witt was in 1648 gedeputeerde in het College van de Staten-Generaal en woonde het grootste deel van zijn tijd in het Logement van de Heren van Dordrecht in Den Haag, niet ver van Johan. Ze troffen elkaar regelmatig om te musiceren, waarbij de vader zijn vioolspelende jongste zoon begeleidde op het klavecimbel. Johan leefde in Den Haag een vrijer leven dan hij in Dordrecht had gedaan: hij bezocht de kermis, ging naar de paardenrennen in Scheveningen en veroorloofde zich de aankoop van een papegaai.

Nu de oorlog met Spanje voorbij was, gingen er stemmen op om op de begroting voor het grote Staatse leger dat de Republiek op de been hield te korten. Stadhouder Willem II was fel tegen deze bezuinigingen gekant, omdat die de basis van zijn macht aantastten. Toen in 1650 Jacob de Witt namens Dordrecht, samen met onder meer Amsterdam, een motie indiende om het leger in te krimpen, sloeg Willem II terug door die zomer

een aanval op Amsterdam in te zetten. Daarnaast liet hij zes regenten arresteren die het tegen hem op hadden durven nemen, onder wie Jacob de Witt. De Prins van Oranje liet de heren gevangenzetten in Slot Loevestein, het omgrachte kasteel waaruit meer dan dertig jaar eerder de door prins Maurits gevangengezette Hugo de Groot in een boekenkist had weten te ontsnappen. Jacob de Witt en de andere regenten zaten zo'n twee weken vast in Loevestein en kwamen pas vrij nadat ze afstand hadden gedaan van hun functies. Willem II zegevierde over zijn tegenstanders, waardoor hij niet bang hoefde te zijn dat hij net zo zou eindigen als zijn schoonvader Karel I. De koning van Engeland was een jaar eerder tijdens de staatsgreep van Oliver Cromwell afgezet en onthoofd.

Kort na deze ontwikkelingen trad Cornelis de Witt in het huwelijk met Maria van Berckel. Aan het einde van het jaar veranderde de toestand in de Republiek radicaal. Willem II werd tijdens een jachtpartij ziek, kort daarna stierf hij aan de pokken. Een week na zijn dood, op 14 november 1650, beviel zijn weduwe Mary Stuart van een zoon, de latere Willem III.

Na de dood van Willem II werden de Oranjes van hun privileges en aanspraken beroofd en werden de 'Loevesteiners', onder wie Jacob de Witt, in de meeste van hun functies hersteld. Toen begon ook de politieke carrière van Johan de Witt, die pensionaris van Dordrecht werd en in die hoedanigheid aanwezig was bij de vergaderingen van de Staten van Holland. In 1652 kwam het na een incident op zee tot de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog tussen het Engelse Gemenebest van Cromwell en de Republiek. Raadpensionaris Adriaan Pauw voer naar Londen voor onderhandelingen met Oliver Cromwell. Omdat de pensionaris van Dordrecht van oudsher de vervanger was voor een afwezige raadpensionaris, nam Johan de Witt voor Pauw waar als voorzitter van de Statenvergadering.

Adriaan Pauw overleed in 1653 en een halfjaar na diens dood werd de destijds nog maar achtentwintig jaar oude Johan de Witt boven enkele oudgedienden verkozen tot raadpensionaris. De raadpensionaris was de eerste ambtenaar in Holland en Zeeland en de functie kan worden beschouwd als de hoogste in de Republiek, na de Stadhouder. Toen Johan de Witt de positie ging bekleden, was er geen Stadhouder en daarmee had De Witt de macht om in samenspraak met de Staten het binnen- en buitenlandse beleid te bepalen. Terwijl de oorlog met de Engelsen in volle gang was, deed De Witt zijn best om zijn Europese netwerk te versterken, zoals blijkt uit de correspondentie met Willem Boreel, de Nederlandse ambassadeur aan het Franse hof van de toen vijftienjarige Lodewijk XIV, waar de feitelijke macht nog in handen was van kardinaal Mazarin (zie pagina 59 voor een brief van Boreel).

De onderhandelingen met de Engelsen leidden in 1654 tot de Vrede van Westminster. De Republiek werd gedwongen de Akte van Seclusie aan te nemen, waarin de Engelsen onder leiding van Cromwell eisten dat nooit meer een Oranje Stadhouder kon worden.

Handel was voor de Republiek van levensbelang. Het was ambassadeur Boreel die op het idee kwam om in belangrijke Franse havensteden een consul aan te stellen, die de handelsbelangen van de Republiek kon behartigen – dat dit baantje als diplomatiek medewerker een stuk gevaarlijker was dan wat wij er ons tegenwoordig misschien bij voorstellen, blijkt uit het relaas van Hendrik van Deutecom op pagina 73.

Na de eerste oorlog met de Engelsen brak een relatief rustige tijd aan en in 1655 nam Johan de Witt de tijd om op zoek te gaan naar een geschikte echtgenote. Hij leek werkelijk verliefd te zijn geworden op Wendela Bicker, met wie hij dat jaar trouwde. Dat zijn oog juist op haar was gevallen, had zeker strategische voordelen, want zij was de dochter van een overleden burgemeester van Amsterdam en de nicht van twee levende burgemeesters van die machtigste en belangrijkste stad in Holland. Eind van dat jaar beviel Wendela van hun eerste kind, een dochter die vernoemd werd naar de moeder van Johan de Witt, Anna van den Corput, die tien jaar eerder was overleden. Anna de Witt kreeg net als de twee zusters en twee broers die zouden volgen een goede opvoeding, passend bij de status van kinderen uit een regentengezin (zie pagina 159 voor een briefje van Anna in het Frans aan haar vader).

Volgens het principe ‘kennis is macht’ correspondeerde De Witt met vertrouwelingen over heel Europa. Brieven vormden in de zeventiende eeuw de belangrijkste manier om met mensen die op wat grotere afstand waren te communiceren; soms zelfs de enige manier. De Witt leefde in een wereld van enerzijds vergaderingen en ontmoetingen, en anderzijds van brieven, belangrijke en onbelangrijke, van hele epistels en oorlogsverklaringen tot smeebedes, geroddels en kattenbelletjes. Een brief kon onderweg in het ongereede raken, veel te laat bezorgd worden, kwijt raken, opduiken, in verkeerde handen vallen, bewaard of juist verscheurd worden. Hoe de brief in de zeventiende eeuw dankzij ingenieuze vouwtechnieken tot zijn eigen envelop werd, wordt uitgelegd op pagina 27.

Een van De Witts correspondenten was Abraham de Wicquefort aan het Franse hof, een man die verschillende malen werd veroordeeld voor wat wij spionage zouden noemen en die om die reden gevangen werd gezet in de Bastille. De Wicquefort berichtte De Witt in een brief van 1658 uitgebreid over geopolitieke ontwikkelingen én voorzag hem van de laatste roddels uit de koninklijke badkamer (zie pagina 87).

De grenzen binnen Europa waren in de zeventiende eeuw voortdurend in beweging, veel vorsten waren uit op macht, glorie en gebiedsuitbreiding, maar Johan de Witt wilde vooral dat het bestaande grondgebied van de Republiek beschermd werd. Vandaar dat hij in 1658 het Franse voorstel serieus nam om van de Spaanse Nederlanden een protectoraat te maken van Frankrijk en de Republiek. Het gebied waarvan de noordgrens door de huidige provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg liep, vormde al sinds de afscheiding van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1581 een bufferstaat die de Republiek beschermde tegen eventuele Franse agressie. Het geschil om de Zuidelijke Nederlanden zou in de jaren die volgden een slepende kwestie worden (zie voor De Witts visie hierop de brief aan zijn oom De Graeff op pagina 95, waarin De Witt tracht via zijn oom in eigen land draagvlak te creëren voor het plan).

Johan de Witt was de machtigste man in de Republiek en veel mensen benaderden hem met verzoeken en sollicitaties. Volgens De Witt-biograaf Luc Panhuysen waren die vele 'recommandaties' voor Johan de Witt naast een last ook een middel om zijn positie te behouden en versterken. Hij wist immers wie op zoek waren naar een goede positie en welke posities beschikbaar waren, en hij kon mensen (laten) benoemen en hen aan zich verplichten. Een voorbeeld van een dergelijk verzoekschrift is de brief van de Franse veldheer Henri de la Tour d'Auvergne, die de raadpensionaris vroeg of hij misschien emplooi had voor een aangetrouwd familielid (zie pagina 135). Een ander voorbeeld is de brief van Erckenraet Berck, waarin zij haar verre neef De Witt vraagt, bijna smeekt, te zorgen dat haar zoon veilig uit Frankrijk thuis kan keren (pagina 189).

Ondanks zijn drukke werkzaamheden als leider van de op dat moment grootste handelsnatie van de wereld die door omliggende landen in haar voortbestaan werd bedreigd, bleef De Witt zich interesseren voor zaken die buiten het landsbelang lagen, getuige de brieven die hij wisselde over bijvoorbeeld de correspondentie van Descartes (pagina 65). Misschien was het niet alleen de functie van Johan de Witt die mensen uitnodigde om hem brieven te sturen en hun hart te luchten. Zijn persoonlijkheid kan daar zeker ook toe hebben bijgedragen. Uit de persoonlijke brieven die De Witt in zijn functie van raadpensionaris ontving, kun je afleiden dat hij zeer benaderbaar was, ook voor mensen die hem niet persoonlijk kenden. Mensen stuurden hem allerlei verzoeken, soms persoonlijke kwesties, maar dus ook over wetenschappelijke vraagstukken, zoals kometen (pagina 81) en wiskundige problemen (pagina 127).

Na de dood van Cromwell keerde Karel II in 1660 terug om de Engelse troon te bestijgen, een verandering die de machtsverhoudingen in Europa

deed verschuiven. In Frankrijk vreesde men dat hij zou proberen zijn neef Willem III in het zadel te helpen, zodat Engeland en de Republiek een machtsblok tegen Frankrijk zouden vormen. In datzelfde jaar ondertekende Lodewijk XIV nog een brief aan de Staten van Holland met een vertrouwelijk 'Uw goede vriend en bondgenoot', maar uit die brief blijkt al dat de irritaties tussen de twee naties groeiende zijn (zie pagina 107). Niet alleen de status van de Spaanse Nederlanden was een punt van discussie tussen de landen, religie bleef ook altijd een heikel punt tussen het katholieke Frankrijk en de protestantse Republiek, zoals tussen de regels door te lezen valt in een brief van Coenraad van Beuningen. Hij onderhandelde met Frankrijk over een handelsverdrag waar op het laatste moment een geloofskwestie van werd gemaakt (pagina 117).

Na de dood van kardinaal Mazarin op 9 maart 1661 kreeg Lodewijk XIV de macht in Frankrijk. Hij stelde begin 1663 een nieuwe ambassadeur in de Republiek aan: graaf Godefroi d'Estrades. Een van de manieren waarop de koning probeerde Johan de Witt naar zijn pijpen te laten dansen was door D'Estrades de raadpensionaris een jaargeld in het vooruitzicht te stellen dat tienmaal de vergoeding bedroeg die hij op dat moment ontving. Lodewijk XIV had duidelijk nog niet in de gaten dat De Witt uit ander hout gesneden was en zich niet liet omkopen.

De Witt stelde zich in onderhandelingen met de koning op als een gelijkwaardige partij en zette daarmee de traditionele hiërarchie op zijn kop, maar tegelijkertijd was hij juist als geen ander in staat om kalm te blijven en de andere partij met gepast respect te woord te staan. Vaak werd hij door de partij die hij tegenover zich had omschreven als een beleefd en behendig onderhandelaar. Dat de etiquette nogal gevoelig lag, blijkt uit diverse diplomatieke 'koetsincidenten' die plaatsvonden in Den Haag. Daarbij trad Johan de Witt als scheidsrechter op (zie pagina 151 voor een ruzie waarbij de Franse ambassadeur en Willem III waren betrokken).

In 1666 begonnen in Breda de onderhandelingen tussen de Engelsen en de Republiek, die in juli 1667 een einde maakten aan de tweede oorlog die de landen op zee uitvochten. Het was niet alleen een oorlog met wapens, maar ook een diplomatieke strijd waarbij aan weerszijden spionnen werden ingezet en soms ontmaskerd, zoals ritmeester Buat (zie pagina 165 voor De Witts aantekeningen in een van diens geheime brieven).

Intussen was er een oorlog uitgebroken tussen Frankrijk en Spanje, waarbij de inzet werd gevormd door de Zuidelijke Nederlanden. Dat gebied was nog altijd in Spaanse handen. Lodewijk XIV meende er aanspraak op te kunnen maken doordat hij in 1660 in het huwelijk was getreden met Maria Theresia, de dochter van de Spaanse koning Filips IV.

Weliswaar had zij afstand gedaan van haar erfrechten, maar aangezien de Spanjaarden nooit de enorme bruidsschat hadden voldaan, was de Franse koning van mening dat zijn nakomelingen wel degelijk rechten konden doen gelden (zie pagina 173). De Witt wilde graag dat de Spaanse Nederlanden een buffer zouden vormen tussen de Republiek en Frankrijk.

In de Republiek speelde ondertussen een kwestie van erfopvolging: met de afkondiging van het Eeuwig Edict besloten de Staten van Holland in 1667 opnieuw dat een Oranje nooit meer Stadhouders van Holland kon worden.

De vrede met de Engelsen werd in Breda getekend en vormde voor de markies van Hauterive, een Fransman in dienst van het Staatse leger, aanleiding om aan De Witt te vragen of hij nu eindelijk, op tachtigjarige leeftijd, met pensioen kon gaan (zie pagina 181).

Na de Vrede van Breda sloot de Republiek onder leiding van De Witt met Engeland en Zweden in 1668 de Triple Alliantie, een verdrag dat bedoeld was om het Frankrijk van de ambitieuze Lodewijk XIV in bedwang te houden. In talloze brieven en waarschijnlijk ook gesprekken waarschuwde François-Paul de Lisola, gezant van het Heilige Roomse Rijk, Johan de Witt voor de agressieve aspiraties van de Franse koning (zie pagina 205). Al kwam het niet tot een confrontatie tussen de drie landen en Frankrijk, Lodewijk XIV voelde zich wel gedwongen de oorlog met Spanje te staken en de Vrede van Aken (1668) te ondertekenen. Daarmee kwam een eind aan de strijd om de Spaanse Nederlanden en de zogenaamde Devolutieoorlog.

Het gevolg was dat Lodewijk XIV de Republiek ging zien als zijn belangrijkste tegenstander en daarom sloot hij in 1670 een geheime overeenkomst met Karel II van Engeland, het Verdrag van Dover. Daarvoor negeerden de Engelsen de afspraken die ze eerder met Zweden en de Republiek hadden gemaakt. Natuurlijk bleef deze geheime overeenkomst niet lang verborgen voor De Witt en in de loop van 1671 begreep hij dat hij een gezamenlijke aanval van Frankrijk en Engeland op de Republiek misschien kon afwenden door een alliantie aan te gaan met de aartsvijand van weleer: Spanje (zie pagina 223 voor een brief van Cornelis aan Johan over deze kwestie). Ook heeft het er alle schijn van dat het maar niet tot De Witt wilde doordringen dat de noordelijke ambities van Lodewijk XIV elk moment realiteit konden worden. In een brief van ambassadeur Pieter de Groot, lijkt deze zich eveneens door de Franse hoffelijkheid in de luren te hebben laten leggen (pagina 213).

In 1672, het jaar dat in de vaderlandse geschiedenis 'het Rampjaar' zou gaan heten, werd de Republiek van drie kanten aangevallen: Lodewijk XIV

van Frankrijk, Karel II van Engeland, de bisschop van Munster en de aartsbisschop van Keulen spanden samen. Twintig jaar van behendige diplomatiek (en vaardig uitgevochten zeeoorlogen) onder leiding van De Witt kwamen tot een eind: nu zouden de wapens spreken en een landoorlog worden uitgevochten: Lodewijk XIV stond met een leger van honderd-duizend man aan de grens.

De oorlog leidde tot chaos. De penibele positie van de Republiek die van alle kanten werd aangevallen, leidde ertoe dat onder het volk de roep om een Oranje sterker en sterker werd. Het landleger was in de jaren van De Witt zeer verzwakt (zie hiervoor de brief van de graaf van Louvignies op pagina 243).

De regenten onder leiding van de gebroeders De Witt kregen de schuld van alle ellende. Na een mislukte moordaanslag op Johan de Witt werd het Eeuwig Edict afgeschaft en Willem III tot stadhouder benoemd. De twintig jaar waarin Johan de Witt het hoogste ambt had bekleed eisten hun tol (zie pagina 235 voor een brief van Willem III aan De Witt).

Johan en Cornelis de Witt werden in Den Haag op 20 augustus door een woedende Oranjegezinde menigte op beestachtige wijze vermoord. Zo kwam een eind aan het leven van een van de grootste staatslieden die ons land ooit heeft gekend en aan dat van zijn oudere broer.

Moord op de gebroeders De Witt, door Romeyn de Hooghe, 1672, Rijksmuseum Amsterdam.

Briefvrouwen

‘Mijnheer. Mijnheer Johan de Witt, raetpensionaris van Hollant ende West-Vrieslant. In ’s-Gravenhage. Franc.’ Deze basale doch belangrijke informatie staat niet in de brief zelf, maar (ten opzichte van de brieftekst) ondersteboven op de achterkant.¹ Inhoudelijk voegt deze informatie weinig aan de brief toe, De Witt zal er nauwelijks aandacht aan hebben geschonken. Toch wijst deze tekst ons op door historici veelal genegeerde dimensies van briefcultuur: de brief als object en de verzending van brieven. Een uitzondering hierop is het ‘Signed, Sealed and Undelivered’ project, dat ongeopende vroegmoderne brieven onderzoekt uit een bewaarde kist van een Haagse postmeester.² Materiële aspecten van brieven – zoals vouwlijnen, lintjes en zegels (of wat daarvan over is), scheurtjes of inknip-pingen, overgebleven droogzand op de inkt, aantekeningen van frankering, vlekken en sporen van vuiligheid – vertellen iets over de productie, transport en receptie van een brief.³ Juist deze facetten zeggen veel over het alledaagse gebruik van brieven in het verleden. Zeker voor De Witt, die in zijn leven misschien wel honderdduizend brieven schreef en ontving, was de brief niet alleen inhoudelijk, maar ook als fysiek object, een alom aanwezig onderdeel van zijn wereld.⁴

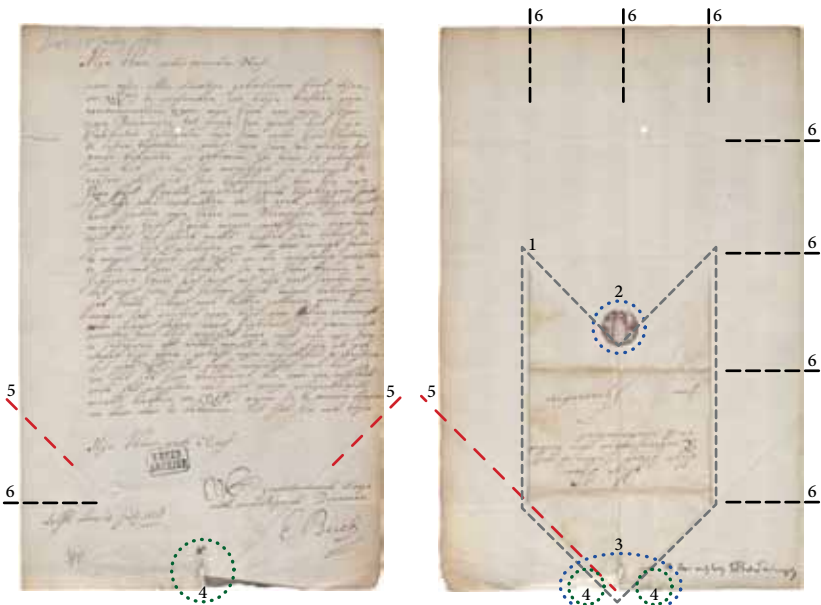
Een vroegmoderne briefschrijver vouwde een brief na voltooiing doorgaans op. Op die manier was de inhoud ervan beschermd tegen de elementen én nieuwsgierige ogen. De buitenkant van de brief functioneerde daarmee eveneens als een envelop.⁵ Er waren veel manieren waarop een brief gevouwen kon worden: alleen al in het archief van De Witt zijn er minimaal dertig vormen te onderscheiden. Waar sommige brieven slechts dubbel werden gevouwen, waren andere origami-achtige creaties met touwtjes en verschillende zegels. De keuze voor een bepaalde vouwvorm kon uit verschillende overwegingen voortkomen. Persoonlijke voorkeur was daarbij zeker belangrijk, maar ook het formaat, de urgentie, de inhoud, de mate van vertrouwelijkheid en de status van de afzender

speelden een rol. Zo vereiste een grote brief een andere vouwvorm, werd een brief die haast had zo snel mogelijk opgevouwen, werd een rouwbrief voorzien van een zwart zegel, werd een vertrouwelijke brief extra goed verzegeld en stuurde een vorst een sierlijkere brief dan een diplomaat.

Ook bij de brieven die in deze bundel zijn opgenomen, varieert de vouwtechniek per brief. Niet bij alle brieven is duidelijk zichtbaar dat ze gevouwen zijn geweest, ten dele doordat ze eeuwenlang opengevouwen zijn bewaard in het archief. Daarnaast ontbreken bij veel brieven adressering en restanten van zegels. Die waren niet altijd nodig, bijvoorbeeld als een brief persoonlijk werd overhandigd of werd meegestuurd (als bijlage) in een andere brief.⁶ Tot slot is lastig na te gaan of de brieven in een envelop werden verstuurd. Er bestonden weliswaar al enveloppen in de zeventiende eeuw,⁷ maar deze omhulsels zijn zelden bewaard gebleven. In het archief van De Witt zijn ze tot dusver niet aangetroffen.

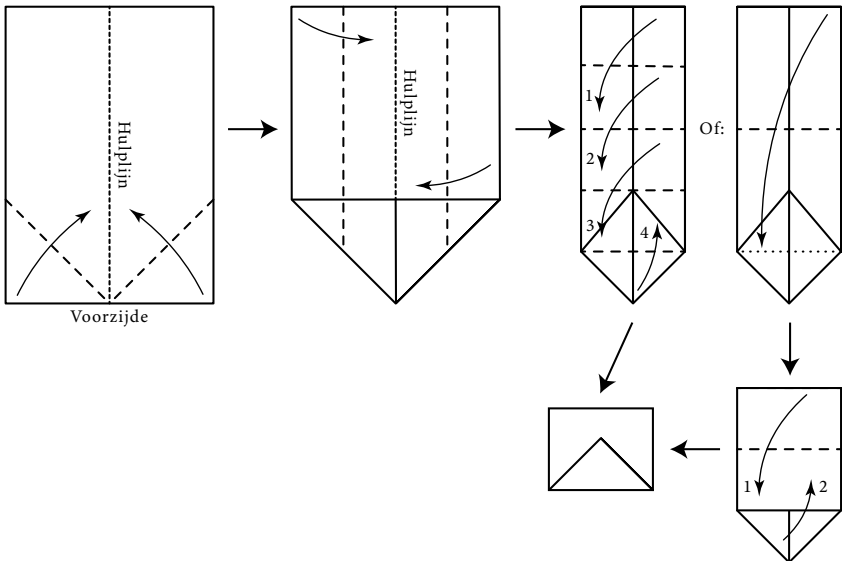
Brief Erckenraet Berck

Ook als een brief honderden jaren geleden is geopend, zijn de oorspronkelijke vouwlijnen vaak nog goed zichtbaar. Bij de brief van Erckenraet Berck⁸ is duidelijk te zien hoe deze was gevouwen. De brief is geschreven op een enkel folio; op de voorkant staat de tekst, op de achterkant de

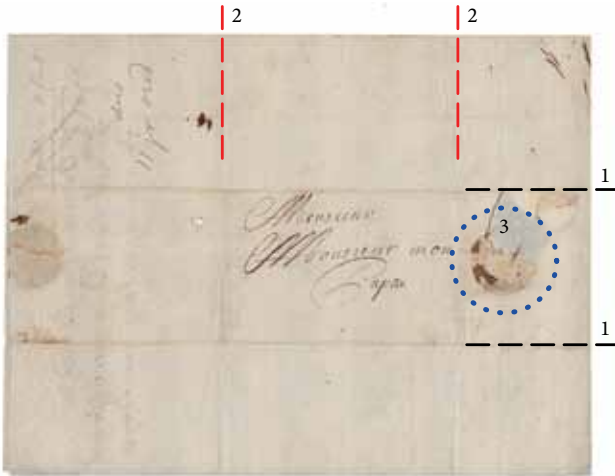
Vouwlijnen brief Erckenraet Berck.

adressering. De contouren van wat de buitenkant van de brief in opgevouwen staat moet zijn geweest, zijn duidelijk zichtbaar. De buitenzijde van de brief is vermoedelijk onderweg vuil geworden. Daardoor is goed te zien hoe de flap (1) de brief heeft dichtgehouden, want de rest is schoon gebleven. De afdruk van het zegel (2) en de beschadiging van het openmaken (3) zijn ook duidelijk zichtbaar. Het zegel was aan de buitenkant niet zichtbaar, maar zat aan de binnenkant van de flap. Dit verklaart waarom het zegel het papier op drie plekken heeft beschadigd (4). Vergelijk ook de rechthoek op het zegel en het restant daarvan op de voorzijde van de brief. De flap werd verkregen door de brief aan weerszijden diagonaal naar binnen te vouwen (5). Het was wenselijk om dit aan de onderkant te doen ten opzichte van de tekst, aangezien de flap bij opening beschadigd kon raken, zoals te zien is (4) aan de voorkant van de brief. Nadat de flap was gemaakt, werd de brief in de breedte twee- of driemaal naar binnen gevouwen (6). Zie het onderstaande diagram voor het verschil tussen twee- of driemaal in de breedte vouwen; in principe maakt het voor de stevigheid en het formaat niet uit, al is het makkelijker om gelijke vlakken te krijgen wanneer de brief eerst tot aan de onderkant van de flap wordt gevouwen. Aan de brief is niet af te leiden op welke manier gevouwen is, omdat beide vormen dezelfde vouwlijnen achterlaten. Tot slot werd de flap (aan de binnenkant) met een zegel aan de brief vastgemaakt, waarna deze veilig kon worden verstuurd.

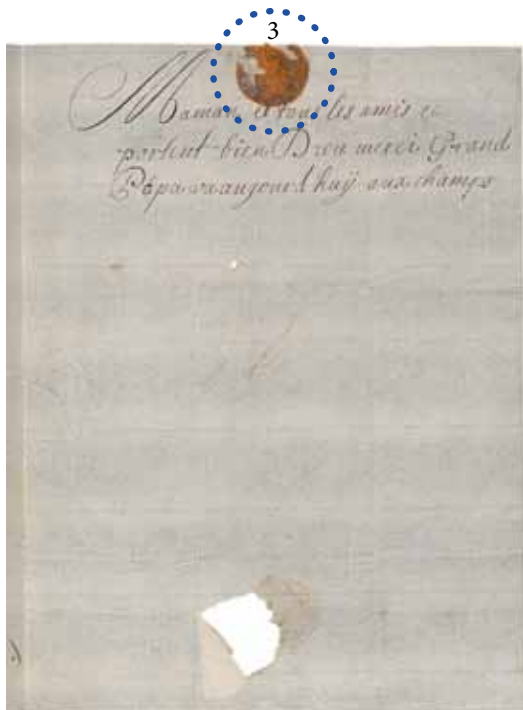
Vouwschema brief Erckenraet Berck.

Brief Anna de Witt

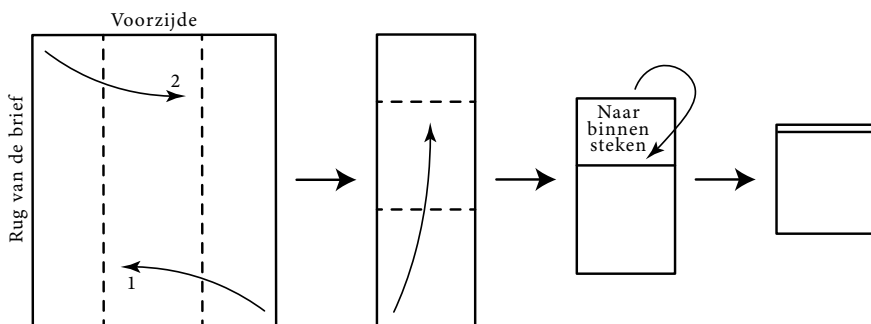

Vouwlijnen brief Anna de Witt.

Dat een verzegeling tot schade kon leiden, blijkt uit een brief van Johans dochter Anna.⁹ Opvallend is het grote gat en de afdruk van het zegel op de derde pagina (3). De tekst die hierdoor iets wegvalt, betreft echter een bijvoegsel. De hoofdtekst is dankzij de vouwvorm onbeschadigd gebleven. Anders dan het folio van Berck, was de brief van Anna vóór het vouwen al een bifolium (dat is een doormidden gevouwen folio waardoor er vier bladzijden ontstaan). Dit bood andere vouwmogelijkheden. Eerst werd de brief tweemaal in de lengte gevouwen tot een strook (1). Daarna tweemaal in de breedte (2). Anna vouwde haar brief niet in drie gelijke vlakken. De brief kreeg hierdoor in opgevouwen vorm een langwerpige uiterlijk, wat meer ruimte voor de adressering gaf. Deze manier van vouwen had nog een voordeel, het korte vlak kon namelijk gemakkelijk in de lange kant worden gestoken – als beide kanten ongeveer even lang waren, zou een vlak misschien nét te lang zijn geweest en dus na het insteken hebben uitgestoken. Hiertussen werd een zegel gestopt, wat de afdrucken (en de schade) op de brief verklaart (3). Als een bifolium in tweeën is gevouwen, ontstaan er zes lagen papier. Door de korte flap tussen de buitenste laag en de rest te stoppen en deze te verzegelen (stap 3 van het diagram), blijft de voorzijde van de brief (met in de dit geval de hoofdtekst) schoon van zegellak.

Zegel op brief Anna de Witt, met afdruk en shade.

Vouwschema brief Anna de Witt.

Brief Hendrik van Deutecom

Op het eerste gezicht lijkt de vouwwijze van deze brief sterk op die van Berck. Van Deutecom maakte zijn flap echter door te knippen of te snijden.¹⁰ De keuze hiervoor kan persoonlijke voorkeur zijn geweest: een andere brief van Van Deutecom aan De Witt is op een vergelijkbare manier gevouwen. Er zijn echter ook voordelen om een flap te knippen in plaats van te vouwen. Net als bij Anna betreft deze brief een bifolium. Van Deutecom stuurde in zijn brief ook een memorie mee. Deze memorie was van een iets groter formaat dan de brief zelf, maar bij het opvouwen kunnen de uitstekende delen zonder problemen in de brief worden mee-gevouwen. Door de flap op deze manier te maken, hoefde Deutecom zijn brief met bijlage niet ook nog eens diagonaal te vouwen. Bovendien zou bij het eventueel afscheuren van de flap geen informatie verloren gaan, mits er niet op de achterkant van de flap was geschreven. Een deel van de flap is afgescheurd bij het openen (1).

Vouwlijnen brief Hendrik van Deutecom.